

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.2.13](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.2.13)

УДК 336.71 (477)

*О. В. Покатаєва,*  
*д. е. н., проф., перший проректор*  
*Класичного приватного університету, м. Запоріжжя*  
*ORCID: 0000-0003-3897-6845*  
*М. А. Славкіна,*  
*аспірант Класичного приватного університету, м. Запоріжжя*  
*ORCID: 0000-0001-8794-8387*

## **СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ**

*O. V. Pokataieva*  
*doctor of sciences, professor,*  
*First Vice-rector of the Classical Private University, Zaporizhzhya*  
*M. A. Slavkina*  
*Postgraduate Student of the Classic Private University, Zaporizhzhya*

### **FINANCIAL LITERACY AND DETAILS OF THE POPULATION AS A SICKNESS OF ECONOMIC SECURITY OF THE BANKING SECTOR OF UKRAINE**

*У статті досліджено різницю між методологіями досліджень фінансової грамотності USAID та ОЕСРОECD/INFE. Визначено різницю між фінансовою обізнаністю та грамотністю, досліджено суть даних категорій. Підтверджено, що фінансова грамотність населення безпосередньо впливає на економічну безпеку банківського сектору. Рівень фінансової грамотності українців є низьким. У розвинених країнах також існує проблема з рівнем фінансової грамотності населення. Визначено, що у країнах з низьким рівнем життя фінансова грамотність є нижчою, ніж у країнах з високим рівнем життя.*

*Встановлено складові фінансової грамотності та чинники, що визначають її рівень. Запропоновано концепцію розвитку фінансової освіти для забезпечення безпеки банківського сектору. Розглянуто фінансову грамотність та обізнаність як базис, а економічну безпеку як надбудову, що дало чітке уявлення про роль фінансової грамотності у функціонуванні банківського сектору та забезпеченні його безпеки.*

*The purpose of the study was to substantiate the basis and develop a concept for the development of financial literacy and awareness to ensure the security of the banking sector of the national economy. To achieve the goal, the general scientific methods of research are used: analysis, synthesis, induction, deduction, generalization, critical thinking, statistical, grouping, graphic. The difference between USAID and OESROECD / INFE financial literacy research methodologies has been studied. The difference between financial awareness and literacy is determined, the essence of these categories is investigated. In the course of the study, the level of financial literacy and awareness in Ukraine was*

*determined and comparative characteristics were compared with other countries of the world. It is confirmed that financial literacy of the population directly affects the economic security of the banking sector. The level of financial literacy of Ukrainians is low. In developed countries, there is also a problem with the level of financial literacy of the population. It has been determined that financial literacy is lower in low-income countries than in countries with a high standard of living.*

*The components of financial literacy and factors that determine its level are determined: level and direction of person's education; residence; availability of financial services; age of the person; the ability to logical and rational thinking; ability to plan finance; type of employment; income level; confidence in the future; information accessibility; appropriate socio-economic environment. The concept of the development of financial education for ensuring the security of the banking sector is proposed. Considered financial literacy and awareness as a basis, and economic security as an add-on, which gave a clear idea of the role of financial literacy in the functioning of the banking sector and its security. The distinction of the proposed model from the existing is the classification of the population not only according to the age criterion, but also for all the main factors that influence the perception of financial information and the adoption of competent financial decisions.*

**Ключові слова:** *фінансова грамотність; фінансова обізнаність; банківський сектор; безпека; національна економіка.*

**Key words:** *financial literacy; financial awareness; banking network; security; national economy.*

**Постановка завдання.** Дослідження щодо рівня фінансової грамотності набули поширення в усьому світі після світової фінансової кризи 2008 р. Так, масштабні дослідження проводились за ініціативою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 2010 р., до яких долучились 12 країн світу. Як наслідок, було встановлено, що від 40 до 60% населення різних країн мають низький рівень фінансової грамотності. Найменшу обізнаність респонденти з різних країн проявляли у питаннях кредитування та інвестування.

Дослідження у країнах світу, що проводились не лише ОЕСР, а й іншими організаціями та центральними банками, встановили, що люди більш схильні до ірраціональної поведінки під час купівлі товарів, майже не слідкують за ринковими тенденціями та не володіють достатнім рівнем знань для планування сімейного бюджету. Відповідно до досліджень, які були проведені в Україні за підтримкою Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), понад 50% українців володіють фінансовою математикою та термінологією на незадовільному рівні [4].

При цьому й фінансова культура українців є досить низькою. Зазначене на пряму впливає на благополуччя населення, безпеку банківського сектору, та, в цілому, та економічне зростання країни. У той же час низька обізнаність в галузі кредитування породжує невміння споживачів користуватись кредитними ресурсами, що веде до зростання проблемної заборгованості банків. При цьому лише 10% українців мають депозити в банках. Значна частка осіб працездатного віку або не схильна до накопичення заощаджень, або зберігає ці заощадження вдома, жодним чином не інвестуючи. З огляду вищезазначеного, зв'язок між фінансовою грамотністю, обізнаністю та безпекою банківського сектору є очевидним. Низький рівень фінансової грамотності та обізнаності населення потребують розробки пропозицій щодо підвищення їх рівня.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Більшість публікацій присвячених фінансовій грамотності та обізнаності – це дослідження рівня фінансової грамотності серед населення та формулювання пропозицій щодо підвищення рівня фінансової обізнаності. Так, дослідженням фінансової грамотності присвячені такі праці іноземних науковців, як С. Артем'єва, В. Мітрохін, Дж. Елменберг, О. Уїдмарк, Л. Клаппер, Е. Лусарді, Дж. Пенош, М. Сайден, В. Номфандо, К. Прешіус, Дж. Робсон, С. Льюїс, Д. Ліндлі та багатьох інших. У працях вітчизняних науковців найбільше уваги приділяється дослідженню змісту поняття «фінансова грамотність» та розробці пропозицій щодо її підвищення серед населення. Найбільш ґрунтовні дослідження у цьому напрямі належать професору Т. Смовженко, яка є редактором навчального посібника для школярів «Фінансова грамотність». Крім того, заслуговує на увагу серія її статей у співавторстві з А. Кузнецовою, які присвячені перспективам впровадження фінансової грамотності в Україні. Також серед вітчизняних вчених, що досліджували питання фінансової грамотності в Україні, слід зазначити І. Ломачинську, Г. Кучерову, О. Ковтун, Н. Дорошенко, В. Романів, Н. Слав'янську, А. Незнамову, Л. Слободу, О. Бліскавку, А. Зеленцову, А. Климчук, Д. Радзішевську, Л. Птащенко, А. Шабардіну та ін. Незважаючи на велику кількість публікацій, що висвітлюють зазначене питання, проблема забезпечення економічної безпеки банківського сектору шляхом розвитку фінансової грамотності та обізнаності лишається мало дослідженою.

**Мета статті.** Метою статті є розробка концепції розвитку фінансової грамотності та обізнаності для забезпечення безпеки банківського сектору національної економіки. Відповідно до поставленої мети, визначено наступні завдання:

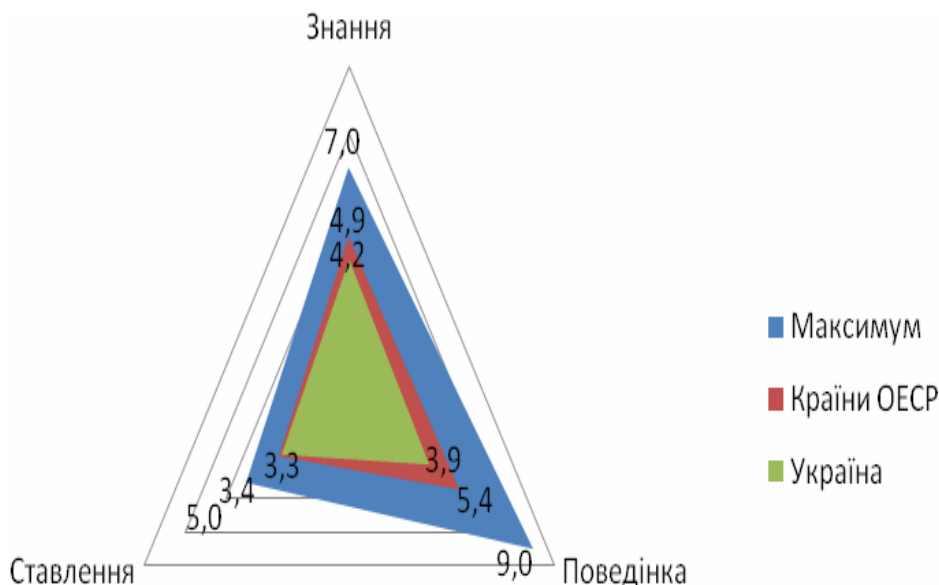
- визначити рівень фінансової грамотності та обізнаності в Україні й зробити порівняльну характеристику відносно інших країн світу;

- встановити складові фінансової грамотності та чинники, що визначають її рівень;
- запропонувати концепцію розвитку фінансової освіти для забезпечення безпеки банківського сектору.

**Виклад основного матеріалу.** В Україні масштабні дослідження щодо фінансової грамотності та обізнаності населення були проведені під керівництвом USAID у 2010 та 2017рр. У звіті 2017 р. наводяться такі порівняльні дані цих двох досліджень. Так, у 2010 р. люди бажали дізнатися про споживче кредитування (29%), банківські депозити (16%), приватне пенсійне страхування (15%), іпотеку (13%), операції з пластиковими картками (14%), а у 2017р. був попит лише на інформацію щодо медичного страхування (11%) [4]. Зазначене пояснюється погіршенням стану банківської системи, збільшенням ставки за кредитом, стрімкою інфляцією. Кожна фінансова криза в Україні змушує людей повертатись до готівкових розрахунків, зменшує довіру до банків, що тільки поглиблює кризу в банківському секторі.

З одного боку, населення не відслідковує діяльність банківського сектору постійно, а з іншого – дуже чутливе до будь-якої інформації, що стосується ймовірного банкрутства банків, переходу системоутворюючого КБ «Приватбанк» з приватної власності до державної і його можливого повернення у приватну власність, зміни курсу долару тощо. Таким чином, вирішальним фактором у поведінці споживачів щодо використання банківських послуг можна вважати формат подачі інформації. Переважно населення дізнається про негаразди у банківському секторі з новин та чуток, при цьому роз'яснень від НБУ щодо складності ситуації або немає зовсім, або вони потрапляють до новин зі значним часовим лагом, порівняно з повідомленням про кризову подію. Настрої населення також впливають і одночасно залежать від курсу валют, динаміка якого визначає зміни у стані економічної системи країни.

Якщо порівнювати фінансову грамотність в Україні з показниками інших країн, то результати виглядають наступним чином (рис. 1). Представлений графік було побудовано дослідниками USAID, спираючись на методологію OECD/INFE, на підставі даних дослідження, що проводилось OECD/INFE у 2015 р. у 30 країнах світу та результатів дослідження в Україні 2017 р.



**Рис. 1. Шкала результатів оцінювання фінансової грамотності у країнах ОЕСР (2015 р.) та Україні (2017 р.)**

Джерело: [4]

З рис. 1 видно, що результат України є найгіршим серед країн ОЕСР, відставання від провідних країн світу становить приблизно 4 бали. При цьому багато спільного Україна має з країнами пострадянського простору, що є логічним, оскільки фінансові системи цих країн мали однакові умови початку свого розвитку.

Під час дослідження USAID фінансової грамотності в Україні також було виявлено, що знання та навички населення щодо фінансових послуг різняться за регіонами (табл. 1).

**Таблиця 1. Самооцінка фінансових знань та навичок у розрізі регіонів**

Самооцінка респондента	Україна	Центр	Північ	Південь	Захід	Схід
Відмінно, %	3,9	1,7	8,8	1,7	2,4	2,8
Гарно, %	16,3	24,8	13,5	13,0	16,0	16,8
Задовільно, %	45,7	47,9	45,5	48,7	51,5	40,2
Незадовільно, %	24,5	18,4	23,8	30,7	19,4	28,3
Нічого не знаю, %	6,6	6,8	6,9	4,6	6,1	7,2
Кількість респондентів, осіб	2013	234	475	238	412	654

Джерело: [4]

Отже, з табл. 1 видно, що найбільш обізнаними у фінансових послугах є населення Центру та Півночі країни. Зазначене можна пояснити високою діловою активністю цих регіонів та вищим рівнем доступності фінансових послуг, порівняно зі Західним, Східним та Південним регіонами. У Північному регіоні знаходиться столиця, що також впливає на рівень фінансової доступності та грамотності. Тобто можна зробити висновок, що чим вищий економічний розвиток та ділова активність регіону, тим вище фінансова грамотність та обізнаність населення.

Слід зазначити, що у методології досліджень проведених в Україні USAID та в країнах ОЕСРОECD/INFE є розбіжності. Так, за методологією USAID фінансова грамотність складається з двох елементів: фінансової математики та фінансового права [4]. В свою чергу, за методологією OECD/INFE виділяють три складові фінансової грамотності: фінансові знання, фінансова поведінка, ставлення до фінансів [8].

Якщо розглядати фінансову обізнаність за визначенням Г. Кучерової, як «наявність у людини певного рівня фінансових знань та навичок, що формують відповідний рівень фінансової компетентності» [2, с. 127], то фінансова математика та фінансове право – це вірогідніше складові фінансової обізнаності. При цьому, як стверджують С. Артем'єва та В. Мітрохін, «фінансова грамотність є результатом фінансової освіти» [1, с. 48], який проявляється у певній фінансовій поведінці.

Дослідження щодо фінансової грамотності населення проводили й інші дослідники, крім представників USAID та OECD/INFE. Під час таких досліджень було виявлено перелік чинників, що впливають на фінансову грамотність. Так, Дж. Елменберг та О. Уідмарк провівши дослідження серед дорослого населення Швеції, встановили, що існує тісний взаємозв'язок між фінансовою грамотністю та вмінням рахувати. При цьому фінансова грамотність населення Швеції є більш низькою серед людей похилого віку та мігрантів [5].

Дослідники зі Західної Бенгалії С. Бісвас та А. Гапте встановили, що на рівень фінансової грамотності впливає тип населеного пункту (місто чи сільська місцевість). Відповідно, мешканці сіл мають нижчий рівень фінансової грамотності. Автори пояснюють зазначене явище нижчою доступністю банківських послуг у цих населених пунктах [6, с. 69].

Дослідники з Великобританії С. Льюїс та Д. Ліндлі зазначають, що молодь у віці від 20 до 30 рр. є найменш фінансово освіченою у Британії [9]. При цьому, згідно з дослідженнями USAID, в Україні найвищий рівень фінансової грамотності спостерігається серед молоді віком від 18 до 34 років. А люди середнього віку від 34 до 45 років є найбільш досвідченими користувачами фінансових послуг [4].

Дж. Робсон вказує, що приблизно 40% канадців не мають необхідних знань та навичок для підвищення власного благополуччя. Населення Канади не схильне до планування домашнього бюджету і лише 13% громадян навчалися за економічним або фінансовим напрямом [10].

Автори [7] стверджують, що, крім віку та зайнятості населення, на рівень фінансової грамотності має вплив стать [7, с. 162]. Слід підкреслити, що своє дослідження вчені проводили серед населення Південної Африки. Для країн, що розвиваються, характерною рисою є чіткий поділ обов'язків у родині. Тому жінки у країнах, що розвиваються, менш освічені, ніж чоловіки. На нашу думку, для рівня фінансової грамотності більшу роль відіграє освіченість особи, а не стать.

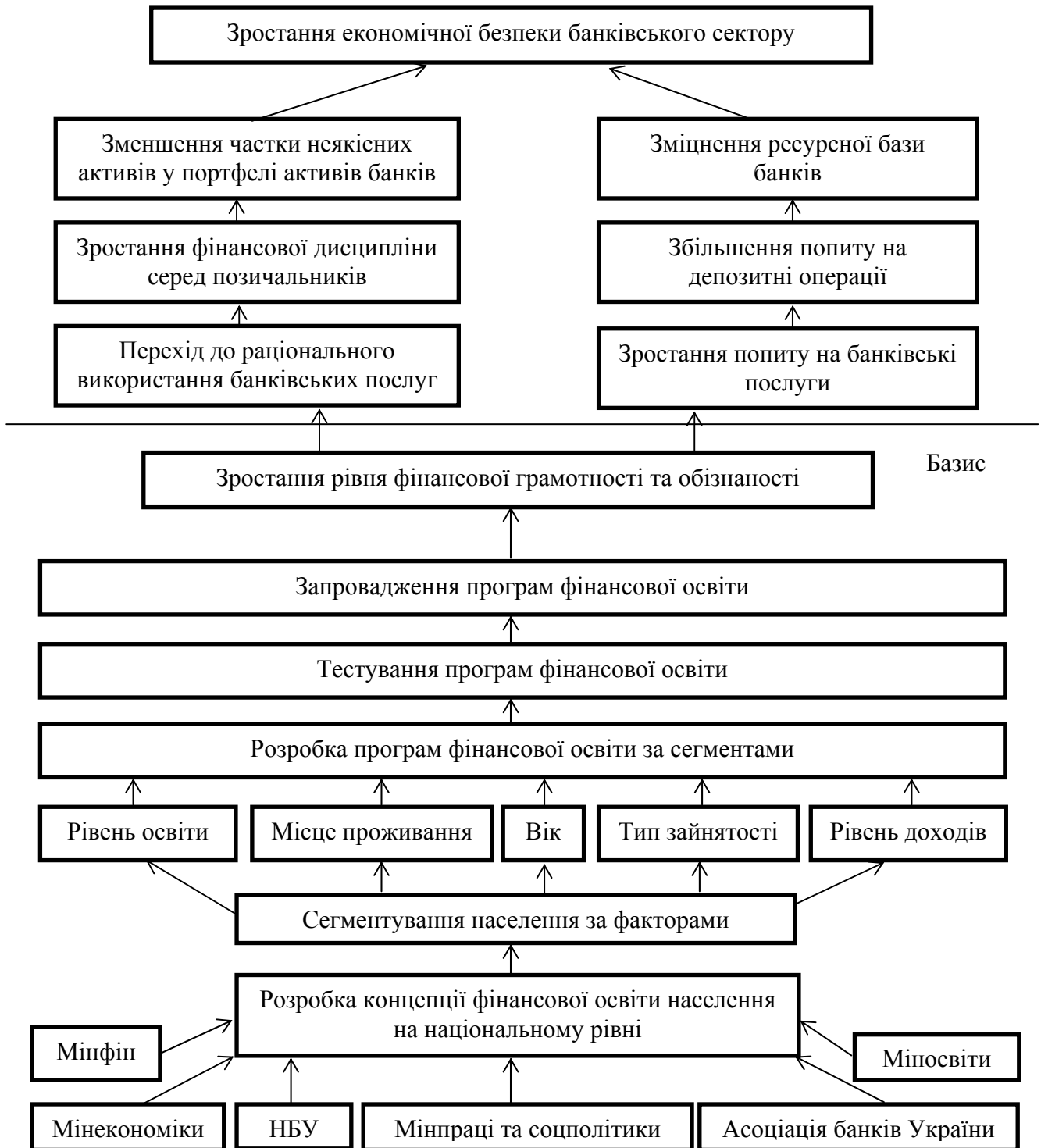
Спираючись на вищезазначене можна виділити наступні фактори, що визначають рівень фінансової грамотності населення, а саме:

- рівень та напрям освіти особи;
- місце проживання (місто або сільська місцевість);
- доступність фінансових послуг;
- вік особи;
- здатність до логічного та раціонального мислення;
- вміння планувати фінанси (власний та сімейний бюджет);
- тип зайнятості;
- рівень доходів;
- впевненість у майбутньому;
- інформаційна доступність (наявність джерел інформації та вміння ними користуватись);
- відповідне соціально-економічне середовище.

Вищезазначене дає змогу дійти висновку, що програма фінансової освіти не може бути єдиною для всіх. Вона має враховувати особливості, що впливають на кінцевий результат – отримання певного рівня фінансової грамотності. На нашу думку, фінансова освіта в Україні має базуватися на диференційованому підході. Загальна концепція розвитку фінансової грамотності засобами освіти у контексті забезпечення безпеки банківського сектора має виглядати наступним чином (рис. 2).

На рис. 2 бачимо, що якщо розглядати фінансову грамотність та обізнаність як базис, а економічну безпеку як надбудову, то це дає чітке уявлення про роль фінансової грамотності у функціонуванні банківського сектору та забезпеченні його безпеки. Наголошуємо, що фінансова грамотність має базуватись на сегментуванні населення не лише за віком, але й за іншими факторами, що визначають рівень сприйняття та засвоєння інформації.

На рис. 2 зображено, що у розвитку фінансової грамотності мають брати участь профільні міністерства, НБУ та Асоціація банків України. При цьому фінансування освітніх програм може відбуватись за рахунок міжнародних організацій, комерційних банків, фінансових корпорацій, а не лише за рахунок бюджетних коштів.



**Рис. 2. Концепція розвитку фінансової грамотності засобами освіти у контексті забезпечення безпеки банківського сектора**

*Джерело: розробка автора*

Відмінність пропонованої концепції від вже існуючої полягає у тому, що в центрі уваги сегментування населення не лише за віком, а й за іншими важливими критеріями. На нашу думку, сьогодні фінансова освіта майже повністю реалізується за рахунок закладів освіти (дошкільних, середніх, вищих).

При цьому комерційні банки та інші установи долучаються до процесу підвищення рівня фінансової грамотності населення дуже повільно й також роблять акцент на підлітків і молодь. Як наслідок, люди середнього та похилого віку дізнаються про фінансові послуги лише відвідуючи відповідні установи, що робить їх знання фрагментарними. Це відбивається на вмінні користуватись банківськими та іншими послугами, викликає

необхідність неодноразово звертатись до працівників банків та інших фінансових установ за роз'ясненнями з приводу елементарних питань.

Незважаючи на те, що Л. Птащенко та А. Шабардіна стверджують, що навчання дорослого населення фінансовій грамотності є більш складним процесом, порівняно з навчанням дітей і молоді, оскільки у перших немає достатньої мотивації та вільного часу для системного опанування знань [3, с. 11], вважаємо, що фінансова освіта має охоплювати і цю категорію населення. У таких країнах, як США та Великобританія програми з фінансової освіти успішно реалізуються для людей старшого і похилого віку. Адже це можливо завдяки просвітнім передачам на телебаченні та коротким курсам, які викладаються на відповідних освітніх порталах в мережі Інтернет.

**Висновки.** Таким чином, можна зробити висновок, що фінансова грамотність населення безпосередньо впливає на економічну безпеку банківського сектору. При цьому, як показують дослідження USAID, фінансова грамотність українців є низькою. Хоча у світі, навіть у розвинених країнах також існує проблема з рівнем фінансової грамотності населення. Але при цьому відслідковується чітка тенденція, що у країнах з низьким рівнем життя фінансова грамотність є нижчою, ніж у країнах з високим рівнем життя.

З метою підвищення фінансової грамотності в Україні нами запропоновано структурну модель концепції розвитку фінансової грамотності засобами освіти у контексті забезпечення безпеки банківського сектору. Відмінністю існуючої моделі від існуючих є класифікація населення не лише за віковим критерієм, а й за всіма основними факторами, що впливають на сприйняття фінансової інформації та прийняття грамотних фінансових рішень.

### Список літератури.

1. Артемьева С.С., Митрохин В.В. Оценка финансовой грамотности российской и зарубежной молодежи и рекомендации по ее повышению. *Интеграция образования*. 2018. № 1. Т. 22. С. 46-59.
2. Кучерова Г.Ю. Шляхи розвитку фінансової культури населення. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2013. Вип. 2 (15). С. 125-131.
3. Птащенко Л.О., Шабардіна А.М. Підвищення рівня фінансової грамотності населення: міжнародний досвід. *Економіка і регіон*. 2014. № 1 (44). С. 8-14.
4. Офіційний сайт Національного банку України: «Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: звіт про дослідження». URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136332>
5. Almenberg, J. and Widmark, O. (2011). Numeracy, Financial Literacy and Participation in Asset Markets. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1756674> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1756674> (Accessed 4 September 2018).
6. Biswas S., Gupta A. Financial Inclusion and Financial Literacy: A Comparative Study in their interrelation between selected urban and rural areas in the state of West Bengal. *Journal of Economics and Finance*. 2013. vol. 8. pp. 67-72.
7. Fanta A.B., Mutsonziwa K., Naidoo D.H. Financial literacy and financial inclusion in the SADC region. *Finscope and finmark trust policy research paper*. 2016. No. 2. P. 156-171.
8. The Official website OECD : Financial literacy and inclusion: results of OECD/INFE survey across countries and by gender. (2013). URL: [https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/TrustFund2013\\_OECD\\_INFE\\_Fin\\_Lit\\_and\\_Incl\\_SurveyResults\\_by\\_Country\\_and\\_Gender.pdf](https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/TrustFund2013_OECD_INFE_Fin_Lit_and_Incl_SurveyResults_by_Country_and_Gender.pdf). (Accessed 4 September 2018).
9. Lewis S., Lindley D. Financial inclusion, financial education, and financial regulation in the United Kingdom. ADBI Working Paper 544. (2015). Tokyo: Asian Development Bank Institute. URL: <http://www.adb.org/publications/financial-inclusion-financial-education-and-financial-regulation-united-kingdom/>
10. Robson J. The case for financial literacy: Assessing the effects of financial literacy interventions for low income and vulnerable groups in Canada. Carleton University. 2012. URL: <http://www.niagaraknowledgeexchange.com/wp-content/uploads/sites/2/2014/09/The-Case-for-Financial-Literacy-EN.pdf>. (Accessed 4 September 2018).

### References.

1. Artem`eva, S.S., My`troxy`n, V.V. (2018). "Evaluation of financial literacy of Russian and foreign youth and recommendations for their improvement". *Y`ntegracy`ya obrazovany`ya*, vol. 1. Т. 22. pp. 46-59.
2. Kucheroва, H. (2013). "Ways of development of financial culture of the population", *Visnyk` Sxidnoyevropejs`kogo universy`tetu ekonomiky` i menedzhmentu*, vol. 2 (15). pp. 125-131.
3. Ptashhenko, L.O., Shabardina, A.M. (2014). "Increase level of financial literacy of the population: international experience". *Економіка і регіон*, vol. 1 (44). pp. 8-14.
4. The Official website of the National Bank of Ukraine (2017), "Financial Literacy, Awareness and Inclusion in Ukraine: Report on Research", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136332> (Accessed 4 September 2018).
5. Almenberg, J., Widmark, O. (2011). "Numeracy, Financial Literacy and Participation in Asset Markets", available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1756674> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1756674> (Accessed 4 September 2018).

6. Biswas, S., Gupta, A. (2013). "Financial Inclusion and Financial Literacy: A Comparative Study in their interrelation between selected urban and rural areas in the state of West Bengal". *Journal of Economics and Finance*, vol. 8. pp. 67-72.
7. Fanta, A.B., Mutsonziwa, K., Naidoo, D.H. (2016). "Financial literacy and financial inclusion in the SADC region". *Finscope and finmark trust policy research paper*, vol. 2. pp. 156-171.
8. The Official website OECD (2013), "Financial literacy and inclusion: results of OECD/INFE survey across countries and by gender", available at: [https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/TrustFund2013\\_OECD\\_INFE\\_Fin\\_Lit\\_and\\_Incl\\_SurveyResults\\_by\\_Country\\_and\\_Gender.pdf](https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/TrustFund2013_OECD_INFE_Fin_Lit_and_Incl_SurveyResults_by_Country_and_Gender.pdf). (Accessed 4 January 2011).
9. Lewis, S., Lindley, D. (2015), "Financial inclusion, financial education, and financial regulation in the United Kingdom", ADBI Working Paper 544. Tokyo: Asian Development Bank Institute, available at: <http://www.adb.org/publications/financial-inclusion-financial-education-and-financial-regulation-united-kingdom/> (Accessed 4 January 2011).
10. Robson, J. (2012), "The case for financial literacy: Assessing the effects of financial literacy interventions for low income and vulnerable groups in Canada". Carleton University, available at: <http://www.theccfl.ca/CCFL/media/CCFL-Library/PDF/The-Case-for-Financial-Literacy-EN.pdf> (Accessed 4 January 2011).

Стаття надійшла до редакції 20.02.2019 р.